

NACIONALIZAM I POLITIČKA KULTURA (Istorijsko iskustvo prvih godina jugoslovenske države)

Razvoj političke kulture u jednoj državi sastavni je deo sveukupnih modernizacijskih procesa. Međutim, za istoričara je vrlo bitno naučno određenje i konkretna istorijska potvrda takvog stava. Politička kultura može da bude unapređivana ili sputavana, najviše političkim dijalogom i propagandom. Od njihovog sadržaja, kultivisanosti i intenziteta zavisi interakcija političkih činilaca, izgrađivana na osnovi poverenja ili nepoverenja. Pošto je reč o multinacionalnoj zajednici, sveli smo ovo današnje izlaganje na uži segment – odnos hrvatske političke propagande prema jugoslovenskoj stvarnosti, posebno prema Srbima.

I sami smo bili iznenađeni rezultatima do kojih smo došli, jer smo otkrili kako su nastali brojni politički stereotipi koji su se održali u istoriografiji i našoj istorijskog svesti do danas. Ukoliko se učini da je to stvarno zvanična hrvatska *nacionalistička* propaganda, onda odmah moramo da kažemo da je to bila istorijska stvarnost, da je ona zasnovana na brojnim relevantnim istorijskim izvorima, uglavnom štampi i autografima Stjepana Radića, a ne savremena politička potreba. To i jeste ono što bitno menja našu istorijsku svest i upućuje nas na neka nova polazišta i neistražena istorijska polja. Uslovno rečeno, naučnik ne može da snosi odgovornost za sadržaj koji će se učiniti tako vremenski blizak i savremen. U tome, između ostalog, i leži tajna procesa dugog trajanja i njegovog moćnog delovanja, tajna jugoslovenskih vertikalna i kontinuiteta, bili oni dezintegrativni ili integrativni, ostaci patrijarhalnog ili začeci modernog.

Zašto hrvatska i *nacionalistička* propaganda? Prvo, hrvatska politička propaganda bila je najrazvijenija u Jugoslaviji, sa najvećim tiražima stranačkih i verskih listova, najvećim intenzitetom političkog okupljanja kako onog javnog tako i tajnog, najobrazovanijom čitalačkom publikom ne samo u brojnim urbanim sredinama već i kod politički probuđenog seljaštva i radništva. Drugo, hrvatska politička propaganda, usmerena na apstinenciju i nepriznavanje stvorene države i njenih međunarodno priznatih ustanova i

granica, bila je antisrpska i antijugoslovenska. Reč je, pre svega, o stvarnim predstavnicima hrvatskog naroda Stjepanu Radiću i HRSS, Rimokatoličkoj crkvi, frankovcima i Hrvatskom komitetu u Beču. Zastupajući *isključivo* interese hrvatskog naroda i njegovih vladajućih elita, politička propaganda je bila nacionalistička; ona je to bila po sadržaju, jeziku i intenzitetu iskazivanja netrpeljivosti. Treće, kao takva bitno je uticala na zvanične vladajuće činioce u Jugoslaviji, posebno u Srbiji, što se sada tek može saznati iz odskora dostupnih dvorskih hartija, vojnih izvora i ličnih ostavština pojedinih političara i državnika. Četvrto, zbog intenziteta hrvatske nacionalističke propagande, koja se od samog početka nije odričala internacionalizacije hrvatskog pitanja, faktički provizorijum u Hrvatskoj je trajao punih *sedam godina* (1918-1925). Time je ta propaganda direktno uticala na stabilizaciju države, oporavak i razvoj srpskog i jugoslovenskog društva. Energija usmerena na „političko iscrpljivanje protivnika” beskorisno je odnela vreme i stvaralačke potencijale potrebne za modernizaciju društva, pogotovo što je ono bilo uređeno po liberalnim principima tadašnje Evrope. Svakako je zapanjujuća činjenica, da se u navedenom razdoblju ni predstavnik jugoslovenske države regent i kralj Aleksandar I, ni najugledniji predstavnici srpskog naroda Nikola Pašić i Svetozar Pribičević *nijednom* nisu sreli niti razgovarali sa Stjepanom Radićem. Razlog je bio u Radićevom kategoričnom odbijanju da prizna novu državu i njeno uređenje. Presedan u političkoj istoriji koji nije zabeležen ni u jednoj poratnoj državi Evrope! Peto, okvalifikovana od stranih poslanika i vlasti kao antidržavna, hrvatska politička propaganda je stvarno bila zamena za jedan jasan i konzistentan politički program. U svom nacionalističkom iskazivanju ona se gotovo svakodnevno menjala po sadržaju, formi i jeziku. Pogotovo kad je njen tumač bio Stjepan Radić.

Jedan od ključnih političkih stereotipa, „pljačkanje Hrvatske” od „beogradske vlade”, nastao je već polovinom 1919. godine kada je Svetozar Pribičević optužen da u Beograd „...u velikim količinama odvlači uredsko pokućstvo, odiela i obuću iz vojničkih skladišta, znanstvene zbirke, liečničke sprave, knjige i sav drugi uredski materijal, bez svake mjere i računa”. Tako je nastala i čuvena karikatura u zagrebačkom „*Osvitu*” na kojoj je prikazan „špediter Pribičević” kako na seljačkim kolima odvlači u Beograd znamenja Zagreba – katedralu, crkvu Sv. Marka i mnoštvo drugih „hrvatskih kuća”! Međutim, u hrvatskoj štampi nije se tih godina mogao naći nijedan napis o ljudskim i materijalnim žrtvama Srbije u ratu, kao i o činjenici i da je veliki deo „uredskog pokućstva, znanstvenih zbirki i liečničkih sprava” bio upravo opljačkan u Srbiji i podeljen bečkim i zagrebačkim fakultetima i bibliotekama. Zvaničnim aktima o restituciji to je utvrđeno, ali je sa „najvišeg mesta” u Beogradu bilo zabranjeno da se objavi gde su se pomenute stvari nalazile za vreme rata. Time je počela i politika nacionalnog pomirenja kralja Aleksandra I koju suprotna strana nikada nije poštovala.

Starčevićev politički stereotip o Srbima u Hrvatskoj kao došljacima, dostepencima, opančarima, stočarima i Vlasima obnovljen je za vreme sudenja Stjepanu Radiću, u julu-avgustu 1920. godine, sa pretnjom u *Slobodnom domu* da ukoliko Radić bude osuđen „da će Vlasi svi morati bježati iz Hrvatske van”. Hrvatska politička propaganda je prva otvorila i pitanje položaja Šiptara, pozivajući „hrvatske mladiće” da dezertiraju i ne idu na „srpsko-albansku granicu”. Parola: „Hrvat domobranac, silom sad Albanac”! Pisma „hrvatskih mladića” koja su poslana iz Prizrena, Peći, Mitrovice, Prištine i drugih gradova Kosova („Stare Srbije”) objavljujvana su gotovo u svakom broju u rubrici: „Pisma iz Albanije”!

Politički stereotip, tako koban za unutrašnje međunacionalne odnose – o „prodaji hrvatskih teritorija” – objašnjen je ubedljivo u najnovijim radovima o vojsci Kraljevine, Kominterni, boljševizaciji KPJ, itd. Mi bismo dodali da je u tome veliku ulogu odigrala i Italija. Uostalom, treba da se zapita, prvenstveno današnja hrvatska historiografija, zašto sami Hrvati nisu branili svoje teritorije, zašto je Ante Trumbić izolovao Nikolu Pašića na pregovorima u Londonu, početkom 1920. godine, insistirajući da upravo on potpiše Rapalski ugovor i zašto je upravo Stjepan Radić primao od tih istih okupatora hrvatskih teritorija novac i oružje da destabilizuje novu državu?

Iako ubedivan od Antona Korošeca, Stojana Protića (čuvena naizmenična latinično-ćirilička prepiska!), Mihaila Avramovića, Matka Laginje i drugih uglednih političara da dođe u Beograd i podeli istorijsku odgovornost za unutrašnje konstituisanje prve zajedničke države jugoslovenskih naroda, Stjepan Radić je to sa indignacijom odbio. Kada je ustav i bez njega usvojen, Radić ga je odmah nazvao „nasilničkim aktom rojalističko-centralističkog bloka”, a hrvatska politička propaganda, sada objedinjena u *Hrvatskom bloku* i njegovih devet zvaničnih glasila, počela je sa neumerenim napadima na Nikolu Pašića i posebno Svetozara Pribićevića, uz čije ime su obavezno dodavane dve reči – „batinaš” i „ciganin”! „Sad i zastupnik Trumbić vidi”, piše *Slobodni dom* 20. jula 1921. godine, „da je Pašić vodio i da sada vodi neslavensku protuhrvatsku politiku, naročito s obzirom na Istru, Rieku i Dalmaciju i da je Pribićević u tu Pašićevu politiku samo još uštrao otrov svoga ciganskog divljaštva”.

Od tada glasila *Hrvatskog bloka* ne samo da nisu nijednom spomenula zvaničan naziv države niti oblik državnog uređenja, već su prestala da upotrebljavaju i naziv Jugoslavija i jugoslovenski. Pisalo se i govorilo samo o „beogradskoj vladi” koja je, na primer, „seljacima mjesto zemlje davala batine”, „vršila divljački teror nad hrvatskim narodom”, „pljačkala Hrvatsku preko svog korumpiranog upravnog aparata”, mada je nepobitna činjenica, koju vrlo lako mogu da utvrde hrvatski istoričari, da osim komandanta IV armijske oblasti i područnih komandanata u činu pukovnika, u Hrvatsku nije došao u godinama o kojima govorimo nijedan činovnik iz Srbije, već je u 90% slučajeva nasleđen stari austrougarski upravni aparat u kome je bilo i

domaćih Srba. Takođe se „haračila hrvatska šuma”, „vršio pokolj Muslimana u Sandžaku”, „nemilosrdno gonili Hrvati u Herceg-Bosni”, „hapsili i čak ubijali vojnici dezerteri koji više nisu mogli snositi torture srbijanskih oficira, posebno u Albaniji” (!), „oružničkim nasiljem batinaška vlada je zlostavljala pritvorene uznike”, „najljepše hrvatske vagone (na kojima je pisalo doduše MAV – op. autor) farbala i slala u Srbiju”, itd. „Tako su radili prijašnji švapski robovi”, – piše upravo Stjepan Radić, – „a tako rade i današnji srpski bogovi”. Poruka je bila: „Širimo znanje – nismo za klanje”. Svako iskazivanje jugoslovenstva, kao što je to bio slučaj povodom smrti kralja Petra I u avgustu i septembru 1921. godine u Splitu, nailazio je na ovakvu osudu: „Smrad iz dalmatinskih izrođenih odmetničkih gradova, a osobito iz nekadašnje kolivke hrvatstva, iz Splita, dopire i do nas, pa ne možemo, a da se ne ogradimo sramotnom pisanju splitskih listova, a osobito *Novog Lista* koji se ne stidi vikati: „pfuj Zagrebe”. Mi seljaci iz dalmatinskog Zagorja naprotiv kličemo: „pfuj Splitski izrodi”, što se usudujete tako vriedati naš bieli Zagreb”.

Slobodni dom je objavljivao na prvoj strani u svakom broju po nekoliko pesama stranačkih pristalica iz unutrašnjosti, koji su gotovo u svakoj strofi ponavljali da bi se dobro urezalo u svest čitaoca: „domovina Hrvatska” ili „Hrvatska domovina”, „hrvatski narod”, „hrvatski sanak”, „hrvatski sin”, „hrvatsko Zagorje”, „hrvatsko Primorje”, „hrvatsko more jadransko”, „hrvatsko srdce”, „hrvatski puk”, „hrvatska slobodica”, „Hrvatska je slobodna”, „Hrvatska Republika”, „slobodna Hrvatska”, itd. Time je put ka snaženju separatističkih ideja bio otvoren, a da vladajući činoci nisu ništa preduzeli da to spreče ili da kontrapropagandom pojačaju integrativne procese.

Tomo Jalžabetić, narodni poslanik Hrvatske republikanske seljačke stranke, na zboru u Đurđevcu pred okupljenim narodom izjavio je, a *Slobodni dom* preneo: „Mi znamo, da je Pašić kupovao muslimanske glasove za naše milijune.” A Karlo Brkljačić, narodni poslanik Radićev iz Trnovca kod Gospića, piše: „Narodnim manjinama, osobito Srbima, koji među nama živu, dati ćemo sve, što im po Bogu i pravdi pripada.” A šta im to „po Bogu i pravdi pripada” Brkljačić u opširnom članku nije napisao! Stjepan Radić, na predavanju „hrvatskom dačkom bloku u Zagrebu, doslovno je rekao: ”Između muslimana i pravoslavnih velika je razlika. Veća je razlika nego između muslimana i katolika, baš u tom, što od muslimanske jednostavnosti do pravoslavne pompeznosti u obredima ima nepremostiv jaz. Znamo kako je Rusija primila pravoslavlje. Tražila je najveličanstveniji obred. Razlika je između katolika i pravoslavnih u tom, što je pravoslavlje vjera grada (Cari-grada) i manastira na sv. Gori Athosu. Kao gradska vjera puna je perfidije, kao kaluderska nema poznavanja života i praktičnih svegdanjih kreposti, od kojih je prva međusobna ljubav i iskrenost. Ona je, možemo je tako nazvati, suha, ukočena vjera. I to je ono najbolje pravoslavlje!” Smatramo da nije istorijska slučajnost što je upravo Ante Boban iz Ljubuškog objavio pesmu

na prvoj strani *Slobodnog doma* pod naslovom: „U spomen vakta vlade Pašića i Pribićevića”, u kojoj govori da je „seljak tužan po Hercegovini, i po Bosni našoj djedovini” zbog Pašićeve nepravde i zlotvora Pribićevića.

Za tu istu Bosnu i Hercegovinu, jedan od bliskih Radićevih saradnika Josip Predavec piše da je „...od starine dio hrvatske države” i da tako mora biti i u budućnosti. Uopšte mu nije smetalo što je, odmah potom, naveo da u Bosni i Hercegovini „...imadu Srbi većinu u 27 kotara, Muslimani u Sarajevu i u 15 kotareva, a Hrvati u 12 kotareva”! Što se tiče Dalmacije, ona je po Predavcu „...kolievka hrvatstva u političkom i kulturnom smislu”, navodeći da u njoj „imadu Hrvati ogromnu većinu – gotovo su sami – u 11 kotareva, a Srbi u 3”. Predavec je u političkoj propagandi prvi otvorio pitanje „... da li su Muslimani Hrvati ili Srbi ili su možda posebni „muslimanski narod”!. U istom broju Stjepan Radić je pogromaški atakovao na „domaće Srbe”, podjednako demokrate i radikale „batinaše”, koji, navodno, „prave jaz između nas Hrvata i braće Srba u Srbiji”!.

U godišnjem izveštaju britanskog poslanstva u Beogradu za 1921. godinu pod tačkom 5. *Hrvatsko pitanje* najpre su analizirani postupci Svetozara Pribićevića, Srbina iz Hrvatske, „arhicentralste i asimilacioniste”, koji je odbijao da prizna postojanje hrvatskog pitanja, što je izazivalo posebno nezadovoljstvo kod Radića. Tom prilikom date su i neke personalne karakteristike Radića koje nisu bez značaja za razmatranje naše teme. Za Radića se kaže da je „visokoobrazovan čovek, ali duha pomalo neuravnoteženog i sklonog idealizmu”. Engleski poslanik Alban Jang naglašavao je da „nije imao dlake na jeziku i mora se priznati da je vlast pokazala mudrost i strpljenje dozvoljavajući mu da kaže šta je imao da kaže, i pored njegovih izazovnih reči”. Posebno je naglašena Radićeva uporna aktivnost na optuživanju „nasilničkih postupaka vojske”, koju nije smatrao jugoslovenskom, i zbog toga je tražio da se „srpska okupaciona armija povuče iz Hrvatske”. Iako su nova istraživanja vojske Kraljevine pokazala da je vojska samo asistirala domaćem upravom aparatu i nije bila organ prisile, stvoren je tako politički stereotip o srpskoj vojsci kao okupacionoj ne samo u Hrvatskoj već i u Makedoniji, koji je posebno iskorišćavala KPJ u svojoj političkoj propagandi. U operativnoj upotrebi taj stereotip je bio efikasno iskorišćen i u pripremi ratne katastrofe 1941. i tekućem, građansko-verskom ratu od 1991. godine.

Drugi dezintegrativni činilac u političkoj propagandi Stjepana Radića, prema engleskoj diplomatiji, bile su finansije – razmena krune za dinar – koja je navodno posebno pogodila Hrvatsku i Sloveniju, mada su upravo slovenački istoričari još pre jednu i po deceniju, istražujući zvanične kurseve valuta na ciriškoj berzi, ustanovili da je zamena od samog početka išla na štetu dinara. Postavljanje „carinskih službenika obično iz redova Srba”, koji su prihod od carina usmeravali u centralnu državnu kasu kao u svakoj državi, Radić je okarakterisao kao „pljačkanje hrvatskih trgovaca”. Značajno je i

konstatovanje da se Radić u toku godine „približio drugim hrvatskim nacionalističkim strankama” – Hrvatskoj zajednici i frankovcima.

Od broja 3. *Slobodnog doma* 16. januara 1922. godine otpočela je posebna vrsta političke propagande, koja je po posledicama imala razorno dejstvo na hrvatsko i srpsko društvo, a posebno na razvoj političkih odnosa u Jugoslaviji. Tokom cele 1922. i prve polovine 1923. godine izlazila je stalna rubrika dr Rudolfa Horvata sa naslovom „Liepe stvari u Eshaeziji” u kojoj je ustanovljen jezički rat, programsko vraćanje na odluke Hrvatskog sabora od 29. listopada 1918. godine, promovisanje hrvatske samostalnosti u okviru Jugoslavije, obnovljena je parola o „*tudinskom* jarmu i upravi”, počela je licitacija „Zašto Knin, a ne Sinj”?, povodom otvaranja novih škola, pošta i zdravstvenih ustanova u kojima su Srbi u Hrvatskoj daleko zaostajali iza Hrvata, stalno se propagirala pljačka Hrvatske kroz analizu državnog budžeta, raskoš dvora, građenje palata u Beogradu na račun „hrvatskih poreznika”, razlike u kulturi (civilizovani Zapad – primitivni Istok), omeđivala teritorija „hrvatskih zemalja”, itd. Kako je to izgledalo u praksi, pokazaćemo na nekoliko primera.

Jezički rat, po Horvatu, počeo je onog trenutka kada je „beogradska vlada” uvela „čisto srpsku novotariju – komesare železničke policije”, a onda su došli sreski načelnici umesto kotarskih predstojnika, akti umesto spisa, sekretari umesto tajnika, agencije umesto poslovnica, ćošak umesto ugao, banket umesto gostba, licitacija umesto jeftimba, direkcija umesto ravnateljstvo, parče umesto komadić, revizor umesto nadzornik, partija umesto stranka, fond umesto zaklada, itd. Po našoj proceni, Horvat je u svim tekstovima naveo oko 160 reči, uglavnom dubleta ili sinonima, koji su bili „očit znak srbijanske hegemonije”. Tako je u istoriji Jugoslavije počeo „teror malih razlika”!

Govoreći o „batinaškoj upravi i turskim zulumima beogradske vlade u Macedoniji”, ne navodeći nikakav izvor, Horvat je tvrdio da su od 1919-1921. godine u Makedoniji bila ubijena 742 lica, porušeno 50 džamija, 110 mlinova, 6.344 kuće, uništena do temelja 132 sela „iz kojih je 55 tisuća i 68 ljudi uteklo u šume da kao hajduci žive, kad im je beogradska batinaška kultura onemogućila rad na poljima”. Time je bilo otvoreno makedonsko pitanje.

Horvat je takođe tvrdio da „prvenstvo kod dobijanja zemlje imaju srbski dobrovoljci, kojima je u *Eshaeziji* sjekira pala u med”, zanemarujući činjenicu da su Jugoslovensku dobrovoljačku diviziju i ranije Srpske dobrovoljačke korpuse sačinjavali 75-90% Srbi iz Austrougarske. Upravo ti Srbi su, po Horvatovom tvrdenju, „upropastili hrvatski veleposjed” i „nazadili za nekoliko desetljeća obće blagostanje”. Uporedo, Stjepan Kranjčević, narodni poslanik, a posebno Stjepan Radić, počeli su sa napisima o Nemcima i Mađarima, kao „neslovenskim narodima” u Hrvatskoj, koji su „marljivim i umjetnim svojim obrađivanjem zemlje pomogli do obćeg blagostanja doći i

služe primjerom i našem svijetu". Zato, kaže Radić 21. februara 1921, „naš seljački republikanski program priznaje i Niemcu i Madaru... sva ona prava koja priznaju i Hrvatu". Ni ovoga puta to nije rekao za Srbe u Hrvatskoj.

Josip Predavec je nastavio sa svojom poznatom metodologijom zao-kruživanja „hrvatskih zemalja". Iznoseći podatke iz „popisa žiteljstva iz 1910. godine", iako su mu već tada bili dostupni podaci iz popisa 1921. godine, Predavec je tvrdio da u Sremu živi 46% Srba, 28% Nemaca i Madara i 26% Hrvata i „ustvrdio da je Srijem stara i neprijeporna dedovina Hrvata, i dio Hrvatske domovine, a Srbi su baš kao i ovi drugi doseljenici".

U prvoj polovini 1923. godine dr Rudolf Horvat je, pod naslovom „Hrvatsko pitanje", prvi put sistematizovano i konzistentno napisao u osječkom *Hrvatskom listu* seriju članaka u kojima je tu sintagmu vezao za programsku orijentaciju stranke kao nacionalnog pokreta. Na primedbu lista *Politika* da dr Rudolf Horvat nije uopšte vodio računa o Srbima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, kao i srpskom pitanju u celini, Stjepan Radić je 23. maja 1923. godine odgovorio u *Slobodnom domu* da je „jedini spas Hrvata i Srba u tome da prihvate program HRSS i da se onda ni hrvatsko ni srpsko pitanje neće postavljati"! A kako je to bilo moguće kada je već do tada u političkoj propagandi bio posejan, između ostalog, sledeći nacionalistički i velikim delom primitivni jezik omraze koji je poricao svaki oblik političke kulture: „nasilje Pašićevih žandara", „radikalni vlastodršci", „radikalni zulumi", „sotonska vlada", „ciganska čerga", „bizantinci", „lukavi bizantinci", „batinaški terorizam", „mešavina bizantinske i orijentalne turske perfidije", „ćirilica – kao nekad mađarština", „ćirilicom se hoće zaista pokazati srbska prevlast nad Hrvatima", „Pjesma o Pašić-haračlijji", „balkanski korteši", „Pašić bradonja, Pribac gadonja", „uzurpatori", „nametnici", „siledžije", „vjerolomnici", „barbari", „hajduci", „radikalni ministri – svi od reda lopovi", „nasilnički srpski generali", „oficiri batinaši", „srpska soldačija", „vlada špijuna i žandara", „Pašić je isto što i Pribićević", „Pribićević je samo loše izdanje Pašića", „Jeste, beogradski vlastodršci jednako su pijani, kao i naduti, isto su tako nesposobni, kako su nasilni", „radikalno divljačtvo u Kninu", „Batinaški izrod, sveučilišni profesor Šišić", „To nije vlada, to je banda", „radikalno-fašistički teror u Dubrovniku", „Zar da se sa zvierima sporazumijevamo?", „gospodski ljudožderi", „Prokleta Pašićeva vlada", „Ljuba Jovanović je politički magarac", „mučeništvo hrvatskog seljaštva – živinski podporučnik još živinskijeg sistema", „mi smo dva svijeta ... srpski političari su krajnji primitivci", „Hrvatska je do Zemuna", „Pašić ima pravu bizantinsku, vjerolomnu dušu", „Nikola Pašić je bijela brada sa najernjom dušom", itd. To su sve naslovi ili delovi naslova sa prve strane *Slobodnog doma*, strofe iz pesama, delovi govora i članaka Stjepana Radića. Na kraju trebalo bi kao ilustraciju navesti deo govora Stjepana Radića na Mažuranićevom trgu u Zagrebu 1. februara 1923. godine pred oko 30.000 ljudi: „I gle ovo Primorje htio je Korošec zajedno s Pašićem i Pribićevićem učiniti mostom između

Velike Srbije i pokvarene Slovenije. Ti popovski Kranjci magarci – jer to nisu Slovenci – htjeli su, dakle, s batinaškim izrodima od Hrvatskog Primorja učiniti ono, što nije mogao učiniti niti Rim ni Carigrad, ni Turčin ni Mletčanin, ni Beč ni Pešta.” Samo nešto više od mesec dana s tim istim Antonom Korošecom i njegovom Slovenskom ljudskom strankom, te Jugoslovenskom muslimanskom organizacijom Mehmeda Spahe, osnovao je *Federalistički blok* i time otvorio prvu ustavnu krizu u Jugoslaviji. Ali samo nešto manje od dve godine, u avgustu 1920, u svom završnom govoru na sudskom procesu rekao je suštinu: „Što je tu kažnjivo ako ja okupljam u Jugoslaviji *samo* Hrvate? Uostalom Hrvati su i sami za se narod u smislu povijesnom i kulturnom i političkom i Hrvati su zato ušli u Jugoslaviju da to svoje hrvatstvo sačuvaju.”

Ovakva orijentacija Stjepana Radića i hrvatske političke elite ne bi bila za „istorijsku osudu” da u javnim manifestacijama nije bila iskazivana nacionalistička netrpeljivost koja je ugrožavala ista prava drugih naroda. Kako se može drugačije protumačiti tvrđenje dr Eduarda (Ede) Lukinića u Ustavotvornoj skupštini da je Radić lično još bio u vodama „ćesarskog podaništva”, navodeći primer da su „posle svog svečanog pouzdaničkog sastanka” od 8. decembra 1920. godine poslanici „hrvatske zastupničke većine” organizovali u Zagrebu „pravu procesiju... kojom prilikom je svirana i himna Franji Josipu”! A upravo tog dana Hrvatska pučka seljačka stranka transformisana je, samo nekoliko dana pred zasedanje Ustavotvorne skupštine, u republikansku!? Političke manifestacije sračunato su izvedene da ukažu na antidržavni i antijugoslovenski stav.

Pokušaj rešavanja ustavne krize sporazumom Federalističkog bloka i predstavnika Narodne radikalne stranke od 13. aprila 1923. godine („Markov protokol”) onemogućio je kralj Aleksandar I, uz svu podršku predsednika vlade Nikole Pašića, zbog činjenice da je tek konstituisana država trebalo da se dekomponira po principu „istorijskih zemalja”, ali bez ikakvih garancija za Srbe u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Iako je Stjepan Radić i dalje „grmio na beogradsku vladu, jer je Pašić sporazum stavio jednostavno u žep”, drugi predlog za sporazum izradio je dr Rudolf Horvat, u kome je prvi put bilo uključeno i „srpsko pitanje” u Hrvatskoj. Horvatovu brošuru „*Hrvatsko pitanje*”, koja je upravo tada izašla, Radić je priznao za zvanični hrvatski nacionalni program, ali nije imao političkog strpljenja ni umešnosti da vodi dalje pregovore. Sasvim iznenada je u jednom govoru nazvao kraljicu Mariju „Pompadurkom”, iako je ona bila pred porođajem i uopšte se nije mešala u politiku! To je dvor u Beogradu podsetilo na njegov govor od marta 1919. godine, kada je u Vrapču, kraj Zagreba, svojim pristalicama na zboru rekao da sve krunisane glave izgledaju kao lakrdijaši sa „kahlicama (nošama – op. autor) na glavi”. Svestan svojih nepromišljenih izjava, Radić je 21. jula 1923. godine pobjegao u inostranstvo, a dr Rudolf Horvat je odmah potom isključen iz „predsjedništva petorice”!

Radićeva politička propaganda iz inostranstva postala je potpuno isključiva. Tako je u *Slobodnom domu* 15. avgusta 1923. objavio članak „Istina o tobožnjem ili pravom prodoru solunske fronte i o tome. kako su Hrvati oslobodili Srbe” koji je zaprepastio srbijansku javnost, a razgnevio dvor i generalitet. Radićevi stavovi bili su zasnovani na kazivanju „jednog francuskog častnika”, „jednog odličnog Srbina” poznanika dr Đure Besaričeka i „jednog gradskog činovnika” (Beograda – op. autor), koji su svi „od reda potvrdili” da su najpre Francuzi sistematski davali bugarskim vojnicima velike količine zlatnika i da su, zbog toga, mnogi bugarski vojnici, pošto ih je nemačka vojska ostavila, otišli svojim kućama. Na taj način front se već bio „rasuo i prije prodora”. Zatim su, iznosi Radić, „poleteli prvi Jugoslaveni (Hrvati iz Amerike) za njima Francezi, a Srbi su u tom nekrvavom pohodu bili zadnji”. Uz sve to, Radić je na osnovu iskaza navedenih „svedoka” kategorično tvrdio da je prilikom proboja Solunskog fronta „Srba na Solunu bilo samo njih pet, šest tisuća”. Razlog ovolikom broju srpskih vojnika Radić je nalazio u masovnom dezertiranju srpskih vojnika koji su bežali zbog fizičkog maltretiranja od strane oficira, gladi i „svakojake prljavštine”, zbog čega je, navodno, morala da interveniše i francuska komanda!

Zatim je Radić prihvatio nemačku tezu o versajskoj Evropi i nešto kasnije napao Francusku i njenog predsednika Poenkarea („Evropa pred slomom?”) zbog „gušenja” Nemačke, hvaleći nemačku „nadčovječansku marljivost i štednju” i njen doprinos evropskoj kulturi. Nije slučajno da je upravo u vreme Radićevog boravka u Londonu, krajem 1923. godine, Edit Darhem počela u svojim člancima da optužuje Srbiju kao glavnog krivca za izazivanje Prvog svetskog rata. Upoređujući Radićeva brojna pisma iz Londona, koja su bila objavljivana u *Slobodnom domu*, sa prilogima Edit Darhem u kojima ona otvara pitanje „krivice za rat”, lako se može utvrditi da je ova engleska „spisateljica” direktno koristila Radićevu argumentaciju (vidi, na primer: *Slobodni dom*, 14. studenoga 1923, 1-3).

„Onaj sirotan Pašić”, kako ga je nazivao Radić, tvrdio je da je „prestar”, „prespor”, „korupcionaš”, da i „komunisti lažu u prilog Pašiću”, da priprema „diktaturu i amputaciju Hrvatske”, „domaći rat i pokolj”, da izražava „cincarsku mržnju i prezir” prema Hrvatima, da je „Srbski Tahi”, da je njegov centralizam „silovit i glup”, da je „gramziv za vlast i novac”, da je njegova vlada „korumpirana, pokvarena, centralistička i militaristička”, „da su njegovi čakovački i varaždinski demokrati cigani”, da je njegov „Pribac cigo” (otuda masovno prihvatanje kod hrvatskog seljaštva za Srbe pogrđnog izraza – cigani) – takav Pašić je zajedno sa lukavim Protićem hteo da u ratu „prevari cijeli svijet”, što po Radiću tvrdi i američki publicista Herbert A. Gibson u knjizi „Evropa 1918-1923”, i uz pomoć Italije da stvori Veliku Srbiju, prodajući hrvatske teritorije. Pošto u tome nisu uspjeli, zaveli su „velikosrpsku hegemoniju” pomoću koje „nemilice pljačkaju Hrvatsku”. U tom kontekstu, Radić pominje Srbiju samo u geografskom i ponekad istorijskom kontekstu.

Inače koristi kako za hrvatsku tako i stranu javnost samo reč Šumadija i Šumadinci, što bi trebalo da znači da Srbi i ne postoje pod tim imenom, kao istorijski narod, a ukoliko to svet na „silu prosvjeduje” onda se misli samo na Šumadiju ili Srbiju u granicama pre Prvog svetskog rata. Crna Gora i Vojvodina, bez obzira na proglašenje ujedinjenja sa Srbijom 1918. godine, bile su za Radića „posebne istorijske zemlje”, a Bosna i Hercegovina, iako sa srpskom većinom, predmet spora ili „hrvatska djedovina”. Na Kosovu je, po Radiću, Pašić činio razne „zulume gore od turskih” i nazivao je tu „Staru Srbiju” – Albanijom! Zanimljivo je da Radić nije štedeo „beogradsku vladu” ni što se tiče Bosanske krajine, gde je Nikola Pašić uživao izuzetno veliko poverenje i popularnost među većinskim srpskim narodom i pisao u nekoliko navrata o „cincarsko-pekarskom zulumu”, aludirajući na pisanje nekih autora o Pašićevom poreklu i zanimanju njegovog oca Petra.

Na kraju, potrebno je da izložimo i Radićevo viđenje razlika između „hrvatskog i srbskog novinstva”, objavljeno pod istim naslovom u *Slobodnom domu* u septembru 1923. godine, da bismo shvatili do koje mere je nastojao da potpuno iskrivi svest hrvatskog naroda o Srbima, ali i o karakteru političke propagande. Međutim, pokazao je samo koliko je posedovao političke kulture i kakvim se sredstvima služio u „političkom iscrpljivanju protivnika”, odnosno stvaranju sve dubljeg ponora i nepoverenja. „Mi Hrvati imademo koje tri, četiri stotine svakovrsnih novina i časopisa, a Srbi imaju toga znatno manje. No dnevnih u obće političkih novina imaju Srbi po prilici, koliko i mi Hrvati”. Razlika je, međutim, po Radiću bila sledeće prirode: „Prvo i prvo gotovo sve srbske novine s ikakvom ili nikakvom iznimkom žive od milosti vlade, te ove ili one banke, a sve naše hrvatske novine žive od svojih predplatnika. Hrvatsko je dakle novinstvo s malom iznimkom slobodno, a srbsko je novinstvo gotovo bez razlike zauzeto, kupljeno, služničko, robsko.”

Radić je precizirao da sve hrvatske novine „koje pišu u hrvatskom duhu i koje priznaju hrvatsku narodnu zastupničku većinu kao vrhovni politički autoritet, sve te novine žive od svojih predplatnika, sve su poštene, rodoljubne, slobodne”, a među slobodnim i neslobodnim novinama razlika je „kao među slobodnim čovjekom i privezanim psetom”. Iz toga je Radić izvukao zaključak da kod „naših hrvatskih slobodnih novina, hvala Bogu, riedko susrećemo na prostotu, a kad ju nademo, sigurno je za nju bilo povoda i razloga, prema onoj narodnoj poslovi: „Kakva vreća, takva i zakrpa”. One „neslobodne, plaćene (srpske) novine pišu naprotiv danomice prostački, bljutavo i podlo. Kad ih primiš u ruku, već ti zaudaraju po prostoti. Kad ih staneš čitati, brzo ih moraš baciti, kako su odurne i glupe”. Među ove novine svrstao je sve beogradske dnevnike, pa čak i *Samoupravu* i *Politiku*. Međutim, prve su po nalogu Nikole Pašića, kao zvanično glasilo vladajuće stranke i tumač vladine politike, pisale o Stjepanu Radiću i Hrvatima samo u kontekstu principijelnih rasprava o konstituisanju ili sprovođenju Ustava i nisu se smele upuštati u „bilo kakvu svadu”. Dok je Nikola Pašić bio živ

(1926), *Samouprava* i glavni radikalni časopis *Novi život* nisu upotrebili nijedan izraz koji bi na bilo koji način vređao Hrvate i Stjepana Radića. Pašić to nije mogao da dozvoli i zbog toga što je bio na visokim državnim funkcijama i imao je osećaj državničke odgovornosti prema drugim političkim činiocima. Naprotiv, Radić kao stalni vehementni opozicionar tu odgovornost nije morao da deli i uvažava, ali je dobro znao da i opozicija mora da ima određeni stepen političke kulture. Tačno je samo to da su ostali beogradski listovi, kao Cicvarićev *Beogradski dnevnik*, *Balkan*, osječka *Straža* i drugi lokalni radikalni listovi odgovarali na Radićevu leksiku istom merom, pa čak nekada i gore.

Nešto drugo je još važnije. Radić je tako predstavljao srpsku štampu da je ona za hrvatski narod imala gotovo direktivan čin – ona je bila „odurna i glupa” i nju je trebalo domah „baciti”. Zbog toga i nije čudo da je osim Hrvata demokrata i malog broja iz intelektualne i naučne elite retko ko čitao „srbske ćiriliske novine”! U prvim posleratnim godinama u prodavnicama novina u Hrvatskoj još je bilo više nemačkih i austrijskih novina nego srpskih. Tek od izbora 1923. godine, zanimanje za srpske novine bilo je neznatno poraslo, ali i nametnuto brojnijom produkcijom novih stranačkih, posebno radikalnih novina.

Drugi fenomen u izgrađivanju političke propagande, prema Radiću, bio je u tome što „opaka i glupa beogradska vlada”, i to ne samo Pašićeva i Protićeva, već i ona Vesnićeva i Davidovićeva, „hotice radi na tom, da srbskim novinarima slomi hrbtenjaču i da od srbskog novinstva učini trublju svoga samosilja, svoje nadutosti i svojih laži, mjesto da to bude, kako je to, hvala Bogu, hrvatsko novinstvo, zublja prosvjete te svjetionik čovječnosti, slobode, pravice i mira”. O dometima i uticaju te „zublje prosvjete” Radić je izneo podatke, koji su donekle preterani, ali historičar ne može da ih zaobiđe. Radić je naveo da *Slobodni dom* i to „svaki broj čita najmanje pol milijuna Hrvata”! Zašto? Zato što je to ne „samo hrvatski, nego najhrvatskiji list”. Po Radićevoj proceni, svi hrvatski listovi imali su 1923. godine „kojih sto tisuća predplatnika i odprilike s jednim milijunom čitatelja”! Zaključak je bio sledeći: „Ovo vidite, vriedi neprispodobivo više, nego sve batine i kundaci, sve sablje i puške i sva municija, osobito onakva, koja kao u Bitolju i u Kragujevcu odleti u zrak, ovo vriedi više, nego sve srbske Bregalnice i Kajmak-čalani, sve srbske bitke i pobjede... zato je hrvatski narod kadar s beogradskim nasilnicima obračunati se još brže i strašnije nego što je Srbija uz pomoć Rusije, Japana i cielog zapadnoga svieta obračunala s pokojnom Austrijom”.

Naša zemlja o istorijskom problemu koji smo izložili bila bi znatno potpunija i racionalnija da smo ih pokazali na komparativnoj ravni. Međutim, iako samo delimično dotaknuta u načinu interpretacije i na jednom mestu sasvim decidirana, ta komparativna ravan može da se usvoji kao opšte znanje iz prostog razloga što se oslanja na temeljno istraživanje političke propagande dva najznačajnija politička tabora u Jugoslaviji. Zaključak bi mogao da bude

paradoksalan kao što je bio u većini *političkih država* tadašnje Evrope: znatno razvijenija hrvatska kultura izražena u broju i kvalitetu kulturnih ustanova, prosvete i prosvetnih ustanova, stepenu pismenosti stanovništva, brojnosti kulturnih društava, brojnosti i tiražu objavljenih knjiga, časopisa i velikim tiražima novina, nisu bili gotovo nikakva osnova niti garantija za razvoj *političke kulture* u višenacionalnoj zajednici. Zato buduća istraživanja treba usmeriti na tražanje za *istorijskim korenima* i *interesima stvarnih društvenih nosilaca* nacionalističke propagande kao oblika poricanja političke kulture, a time i onemogućavanja integrativnih procesa i modernizacije društva.

To je ujedno i odgovor mnogobrojnim kritičarima da se „teror istorije” jednostavno može odbaciti kao polazna osnova u teorijskom uobličavanju savremenih tokova. Naučnik to može za razdoblje o kojem smo ovde izveli empirijsku analizu, ali bojimo se da smo *bespomoćni budućí* da je ovakva *politička kultura* konstanta jugoslovenske istorije. Ni tada nije bilo lako Nikoli Pašiću kada se odlučivao na praktične političke korake niti je lako nama danas, savremenícima, koji pokušavamo da „pomoću istorijskog iskustva stvorimo bolji svet”. Humana namera i jedina mogućnost, ali šta ćemo sa „terorom istorije”?